

БІЗНЕС ПРОТИ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДИРЕКТИВІ ЄС ПРО НАЛЕЖНУ ОБАЧНІСТЬ ДЛЯ КОРПОРАТИВНОЇ СТАЛОСТІ

Посидинок Валерія Вікторівна

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

У сучасному світі неможливо заперечувати те, що бізнес впливає на права людини і може порушувати ці права. Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини (2011) визнають обов'язок компаній здійснювати **належну обачність з питань прав людини** шляхом виявлення, запобігання і пом'якшення шкідливих впливів їхньої діяльності на такі права, та звітування про те, яких заходів вони вживають щодо цих впливів. Надалі концепція належної обачності щодо прав людини отримала розвиток у різноманітних міжнародно-правових інструментах, як-от: Керівництво ОЕСР для мультинаціональних підприємств (переглянуте у 2023), Керівництво ОЕСР з належної обачності для відповідальної поведінки бізнесу (2018), Тристороння декларація Міжнародної організації праці з принципів щодо мультинаціональних підприємств і соціальної політики (переглянута у 2017), стандарт ISO 26000 Соціальна відповідальність та ін.

Попри широке міжнародне визнання і застосування зазначених інструментів, вони є інструментами м'якого права, іншими словами – не більше, ніж добрими побажаннями. Тимчасом, упродовж останнього десятиліття у світі і, передусім, в країнах Європи поширюється законодавство про *обов'язкову* належну обачність з питань прав людини та доквілля, яке передбачає, поміж іншого, суворі санкції за невиконання компаніями відповідних обов'язків. Прикладами таких законів є французький Закон про обов'язок пильності (2017), німецький Закон про корпоративний обов'язок пильності щодо ланцюгів постачання (2021), норвезький Закон про прозорість бізнесу та права людини і достойні умови праці (2021). Законодавчі ініціативи аналогічного змісту мають місце в Нідерландах, Австрії, Бельгії.

У цьому контексті на рівні ЄС 23 лютого 2022 р. було запропоновано Директиву про належну обачність для корпоративної сталості¹. Пояснювальний меморандум до проекту Директиви вказував, що, як виявилось, добровільні заходи не привели до значних поліпшень у різних секторах, і, в результаті, спостерігаються негативні екстерналії від

¹ European Commission (2022, 23 February). Proposal for a Directive on corporate sustainability due diligence. https://ec.europa.eu/info/publications/proposal-directive-corporate-sustainable-due-diligence-and-annex_en

виробництва та споживання в ЄС як всередині, так і за його межами. Певні компанії ЄС асоціюються з негативними впливами на права людини (як-от примусова праця, дитяча праця, недостатня безпека та охорона праці, експлуатація працівників) та довкілля (як-от викиди парникових газів, забруднення, втрата біорізноманітності та деградація екосистем), у тому числі, завдяки своїм ланцюгам постачання.

Директива заявила мету створення рівних умов діяльності компаній в межах Союзу і уникнення фрагментації, що може виникнути, якщо держави-члени діятимуть на власний розсуд. Поміж іншого, проект Директиви запровадив правовий режим *відповідальності* (адміністративні санкції та цивільно-правова відповідальність) компаній, які, підпадаючи під встановлені проектом критерії щодо кількості працівників та річного обороту, не дотримуються *обов'язків належної обачності* (статті 7 та 8), що призводить до шкоди, якої можна було б уникнути, якби таких обов'язків було дотримано. Запровадження обов'язкової належної обачності являє собою значущий крок від добровільних практик корпоративної соціальної відповідальності до нормативних стандартів корпоративної поведінки.

Не викликає великого здивування, що певні компанії роблять все можливе, аби запобігти настанню відповідальності. Як вказують профільні неурядові організації, деякі виявляють відкриту ворожість і заявляють, що взагалі не бажають прийняття відповідного законодавства, зокрема, з огляду на загрозу судових позовів. Втім, більш підступними є ті компанії, які, здавалося б, співпрацюють, але насправді намагаються фатально ослабити майбутні правила².

14 грудня 2023 р. після тривалої процедури трилогу (узгодження законодавчої пропозиції, яка була б прийнятною як для Європейського Парламенту, так і для Ради ЄС, як співзаконодавців) щодо проекту Директиви було досягнуто політичної згоди. Втім, в останню мить від внутрішньо роз'єднаного уряду Німеччини надійшло повідомлення про намір утриматися від голосування за Директиву в Раді ЄС. Після цього про намір утриматися або голосувати проти проекту заявила більш як половина держав-членів ЄС. Такому несподіваному повороту передувало кількотижневе активне любіювання з боку національних бізнес-асоціацій³. Це поставило майбутнє Директиви під питання: у квітні 2024 р. Європарламент припиняє роботу в зв'язку з виборами, які відбудуться у червні, а підтримка проекту новим складом Європарламенту аж ніяк не є гарантованою.

15 березня 2024 р. з третьої спроби Рада ЄС все ж таки схвалила Директиву. Наступним етапом є схвалення Європарламентом, що

² Friends of the Earth Europe, European Coalition for Corporate Justice and Corporate Europe Observatory (2021). Off the hook? How Business Lobbies against Liability for Human Rights and Environmental Abuses. https://corporateeurope.org/sites/default/files/2021-06/OffThe%20Hook_0.pdf

³ Anna Brunetti and Jonathan Packroff (2024, 28 February). Political volte-face hits EU supply chain law amid unwavering Belgian ambition. Euractiv. <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/political-volte-face-hits-eu-supply-chain-law-amid-unwavering-belgian-ambition/>

вважається формальністю. Втім, формальна перемога захисників прав людини та довкілля мала свою ціну – Директиву прийняли у значно «розведеному водою», порівняно з первісним проектом, варіанті.

Так, прийнятий текст отримав максимально **урізану сферу застосування**. Первісно передбачалося, що Директива поширюватиметься на компанії ЄС, які мають більше ніж 500 співробітників та чистий світовий оборот більше 150 млн. євро за останній фінансовий рік. Для компаній, що діють в особливо чутливих з точки зору впливів на права людини і довкілля секторах, зазначені пороги було встановлено на рівні 250 співробітників і 40 млн. євро. У прийнятому тексті йдеться про більш як **1000** співробітників і **450** млн. євро, причому Директива поширюватиметься на компанії тільки в тому випадку, коли зазначені пороги перевищувалися у двох фінансових роках підряд. Відтак адресатами Директиви стануть лише 0,05% компаній ЄС – приблизно на 2/3 менше, ніж за первісним проектом⁴. До цього слід додати, що і первісні пороги були зависокими – в сучасному високотехнологічному світі компанії зовсім не обов'язково мати багато робочої сили, щоб завдавати шкоди.

Також передбачено **тривалі перехідні періоди**: Директива стає обов'язковою для компаній у залежності від їх розміру (тобто кількості співробітників та чистого світового обороту) протягом трьох або п'яти років після набуття чинності, тобто найбільш ранній термін виконання настане у 2027 році.

Низка вигідних компаніям положень, які ставлять під сумнів ефективність запроваджуваного Директивою режиму, була присутня ще в первісному проекті, і, ясна річ, прийнятий текст не відрізняється в кращий бік. П. 15 преамбули Директиви вказує, що головні обов'язки за цією Директивою повинні бути **«обов'язками засобів»** (*obligations of means*) – на противагу обов'язкам результату/успіху. Тобто, зобов'язання компаній зупиняються на *процесі* належної обачності, безвідносно від того, чи мав такий процес успіх у запобіганні шкідливим впливам на права людини і довкілля. «Держави-члени повинні встановити правила щодо цивільної відповідальності компаній за завдані збитки, які виникли через недотримання процесу належної обачності» (преамбула, п. 56). Іншими словами, у разі коли компанія формально дотрималася процесу належної обачності (що може бути лише «вправою для галочки» – «tick-box exercise»⁵), але все одно сталася шкода, компанія не нестиме відповідальності.

Тимчасом як правозахисники наголошували на необхідності **перекладення тягаря доказування** у спорах, що виникають з

⁴ Frank Bold (2024, 15 March). Sustainable value chains: EU Council finds agreement on a common EU standard despite bitter concessions. <https://en.frankbold.org/news/sustainable-value-chains-eu-council-finds-agreement-a-common-eu-standard-despite-bitter-conce-0>

⁵ L. Smit, C. Bright (2020). The concept of a “safe harbour” and mandatory human rights due diligence. CEDIS. 11-13 https://cedis.novalaw.unl.pt/wp-content/uploads/2021/12/CEDIS_working-paper_the-concept-of-safe-harbour-1.pdf

корпоративних порушень, з жертв таких порушень на саму компанію, компанії вказували, що це «відкриє двері для свавільних позовів і зловживань судочинством»⁶. Тимчасом, для окремо узятої жертви такий тягар цілком імовірно буде непосильним. Виходом з ситуації міг би стати **інститут групового позову**; втім, Директива не встановлює вимогу, згідно з якою держави-члени повинні забезпечити можливість подання групових позовів у випадках завдання компанією шкоди правам людини та/довкілля. Більше того, з фінального тексту виключили положення, що дозволяли *профспілкам* подавати позови проти компаній⁷.

Ще один приклад успішного корпоративного лобювання стосується шкідливого впливу діяльності компаній на зміну клімату. Як зазначала Французька асоціація великих компаній AFEP, «визначення належної обачності в законодавстві ЄС не може включати питання зміни клімату, оскільки не є можливим «покласти відповідальність» або «визначити належну обачність щодо зміни клімату для конкретної компанії». Це, очевидно, є реакцією на позови, подані проти французької нафтової компанії Total на підставі французького Закону про обов'язок пильності⁸. У підсумку, кліматична належна обачність не стала інтегральним виміром обов'язкової належної обачності за Директивою. Питанню боротьби зі зміною клімату присвячено окрему статтю 15, згідно з якою компанії-адресати Директиви повинні прийняти план для забезпечення того, що бізнес-модель і стратегія компанії сумісні з переходом до сталої економіки та обмеженням глобального потепління до 1.5 °C у відповідності до Паризької угоди. Однак порушення статті 15 не тягнуть за собою настання відповідальності компаній згідно зі статтею 22 Директиви; тимчасом, як зазначав класик, обов'язок без відповідальності – це юридично ніщо, лише добре побажання.

Прихильники Директиви в ЄС і за його межами загалом привітали її прийняття як таке, що створить рівні умови діяльності компаній в межах Союзу. Втім, слід мати на увазі, що «рівність умов» може бути зафіксована на найнижчому можливому рівні.

⁶ Див. посилання 2.

⁷ Jack Schickler (2024, 15 March). EU Policy. Governments support stripped-down corporate due diligence law. Euronews. <https://www.euronews.com/my-europe/2024/03/15/governments-support-stripped-down-corporate-due-diligence-law>

⁸ Див. посилання 2.